

L'ètica periodística en el context postsoviètic: el cas de la televisió a Rússia¹

Frederic Guerrero-Solé

Resum

La dissolució de la Unió Soviètica, la caiguda del seu sistema ideològic, així com l'entrada de tots els sectors econòmics en el mercat lliure i la introducció de la democràcia de partits, van tenir els seus efectes en la conducta ètica dels professionals del periodisme i, en particular, del periodisme de televisió a Rússia. Partint dels principis de l'ètica periodística exposats per Alsius (1999) —veritat, llibertat, justícia i responsabilitat—, aquest article analitzarà com s'han observat aquests principis d'ençà la desaparició de l'URSS, quins han estat els codis i els acords entre els diferents mitjans de comunicació al llarg d'aquest període i quins els esdeveniments mediàtics que han tingut més incidència en el debat sobre el comportament ètic dels mitjans de comunicació a Rússia.

PARAULES CLAU: ètica periodística, televisió russa, televisió soviètica, NTV, Putin, censura.

Media ethics in the post-Soviet context: the case of Russian television

Abstract

The dissolution of the Soviet Union, the fall of the Soviet ideological system, the entrance of the Soviet Union to all economic sectors of the free market and the introduction of democratic parties all had effects on the ethical behaviour of journalists, particularly those in television. This paper analyses these effects and takes into account Russian and Western approaches to the evolution of mass media and the profession of journalism in the post-Soviet period. Based on the four fundamental principles of media ethics (Alsius, 1999) — truth, freedom, justice and responsibility — this paper analyses how these principles have been observed since the fall of the USSR, it identi-

fies the codes and agreements between the various communication media over this period and it outlines the media events that have had most impact on the debate concerning ethical behaviour in the communication media in Russia.

KEYWORDS: media ethics, Russian television, Soviet television, NTV, Putin, censorship.

Introducció

El periodisme televisiu a la Unió Soviètica

Durant el període soviètic, en què el règim tenia sota un estricte control qualsevol activitat i, en particular, tot allò referent a la informació i els mitjans de comunicació, el comportament ètic del periodista quedava resolt amb el compliment de la línia ideològica del partit i dels objectius dictats per les disposicions del Comitè Central del Partit Comunista de la Unió Soviètica (PCUS): propaganda de la filosofia marxista-leninista, mobilització dels treballadors en la tasca de construcció del comunisme, desemmascarament de la ideologia reaccionària, educació del poble soviètic en l'esperit comunista i difusió de la lluita del PCUS per la unitat dels proletaris de tot el món. Un dels pilars de la democràcia com la llibertat de premsa no existia. Lenin mateix havia expressat que «a la Federació de Rússia, envoltada d'enemics, la llibertat de premsa significa la llibertat d'organització política de la burgesia i els seus més fidels servents, els menxevics i els socialistes revolucionaris. Aquest fet és irrefutable. La burgesia és unes quantes vegades més forta que nosaltres. Donar-li a més una arma com la llibertat d'organització política (és a dir, llibertat de premsa, ja que la premsa és el centre i la base de tota organització política), significa facilitar la feina al nostre enemic, ajudar l'enemic de classe. Nosaltres no desitgem suïcidar-nos, i per això no ho fem» (Jírkov, 2001: 189).

Per tant, des de la perspectiva soviètica, l'ètica periodística i el compliment fil per randa dels preceptes marxistes-leninistes —els escrits de Lenin sobre la premsa eren el fonament ideològic bàsic de tots els periodistes soviètics— eren una mateixa cosa. La llibertat, la veritat i la justícia eren les del poble, les del proletariat. I tot allò que transgredia aquestes fronteres suposava donar aire a l'enemic burgès. Les prioritats dels periodistes havien de ser, en conseqüència, la fidelitat al partit i el nivell ideològic, encara que, cal no oblidar-ho, el seu comportament ètic també tenia en compte criteris heretats de la premsa anterior a la soviètica, en què existia un gran respecte envers la professió i envers la seva tasca social i moral.

Entre el desglaç i l'estancament

L'arribada de Khrusxov a la secretaria del PCUS i la denúncia dels crims de Stalin van encetar un període de llibertat que coincideix amb la consolidació de la televisió com a mitjà de comunicació de massa. Malgrat aquesta relativa llibertat, la televisió, com a nova forma de periodisme, hereta la concepció marxista-leninista de la premsa i està subjecta als mateixos controls i se li encarreguen les mateixes funcions que a la resta dels mitjans de comunicació de massa. Un dels fets més destacables d'aquest període, i que fa referència a l'ètica del nou periodisme televisiu, és l'aparició a principi de la dècada de 1960 de l'obra pionera de la teoria de la televisió a Rússia: *Televídenie i mi*, de Vladímir Sappak. Sappak dedica el tercer capítol del llibre, «Nràvstvenni kódeks» («Codi ètic»), a parlar, precisament, de la problemàtica moral associada a la televisió. Aprofundeix en quines han de ser les capacitats comunicatives dels locutors i presentadors, la necessitat de la sinceritat, en contraposició a la falsedat. Sappak afirma que a la televisió ha d'aparèixer la veritat i que l'estètica ha d'estar al servei de l'ètica, i una de les tesis que defensa és que la pantalla televisiva té la capacitat d'engrandir la mentida i de desemmascarar la falsedat. L'obra de Sappak palesa les enormes esperances dipositades en el nou mitjà i la preocupació, des del primer moment, per la confiança que l'home pot posar en un aparell que ha penetrat en els menjadors de les seves llars.

Tanmateix, el procés seguit a la Unió Soviètica va ser l'invers al previst per Sappak. Després de la destitució de Khrusxov i l'arribada de Bréjnev al poder, l'URSS comença un nou camí cap a la restricció de llibertats. La televisió patirà particularment aquest procés —l'estancament— i la nova direcció de Gosteleràdio, el comitè de la televisió i la ràdio soviètiques, imposarà una política de control i de censura que abandona els anys romàntics de la dècada de 1960. El directe televisiu deixa de regnar en la programació de la televisió central soviètica, substituït per les gravacions en vídeo, i els periodistes són víctimes, de nou, d'un estricte control. La seva missió, i l'ètica de la professió, torna a limitar-se a la propaganda marxista-leninista, la construcció del comunisme i l'exaltació dels valors proletaris.

La perestroika² i la glasnost³

Només l'evidència de la insostenibilitat del sistema i l'arribada de la *perestroika* i la *glasnost* de Gorbaxov van permetre una flexibilització del control sobre la informació i la possibilitat de convertir la premsa i els mitjans de comunicació electrònics en autèntics fòrums de debat en una època de canvis socials convulsos. Es produeix un progressiu debilitament del control sobre la lli-

bertat d'expressió, un trànsit del monòleg al diàleg, un procés, tot i les reticències fruit de les inèrcies reaccionàries, de canvi dels òrgans directius i dels rostres associats a l'autocràcia soviètica, una renovació, en definitiva, de l'aspecte de la televisió —i de la resta dels mitjans de comunicació—, de la seva democratització i una obertura sense precedents a Occident. El procés de democratització dels mitjans soviètics va tenir la seva expressió en el decret del president de l'URSS del 14 de juliol de 1990 *O demokratizatsii i razvitii televídenia i radioveixània v SSSR* («La democratització i el desenvolupament de la televisió i la ràdio a l'URSS»), en què es redefinia el paper dels mitjans en l'espai soviètic en el nou entorn de pluralisme polític al país, es garantia l'objectivitat i la diversitat d'opinions i es titllava d'inadmissible la monopolització dels mitjans per part de cap organització política. Es posava fi, en conseqüència, a tota una cultura d'interpretació dels mitjans de comunicació de massa com a portaveus del PCUS i com a centres de l'aparell propagandístic i d'agitació del Govern soviètic. En aquest context de liberalització del sector dels mitjans i d'independència respecte del poder, es va redactar el Codi d'ètica professional del periodista, aprovat pel Primer Congrés Confederal de Periodistes de l'URSS el 24 d'abril de 1991. Tanmateix, l'aprovació d'aquest Codi no va ser suficient per garantir la solidaritat i el respecte entre els periodistes, i més encara després de la caiguda del règim soviètic.

La *perestroika* i la *glasnost*, que buscaven la renovació del sistema, van acabar amb el sistema mateix i van donar pas a la desintegració de la Unió Soviètica i a l'establiment de règims democràtics en la majoria de les exrepúbliques. Aquesta transició va venir acompanyada a Rússia d'una nova llei de mitjans de comunicació que (Gifreu, 1996: 239) significava la culminació de la liberalització del règim polític i jurídic de la comunicació pública segons el model democràtic occidental.

El periodisme televisiu a la Rússia democràtica

La dissolució de la Unió Soviètica i la caiguda dels pilars ideològics que amaraven gairebé la totalitat de les parcel·les de la realitat social soviètica va comportar una enorme fractura en tots els àmbits de la societat. En particular, en el sector dels mitjans de comunicació, que van passar de la censura, el control, el dogmatisme marxista-leninista i el finançament estatal, a convertir-se en un nou sector, alliberat de la càrrega dogmàtica, però absolutament dependent de les lleis del mercat. Aquesta fractura en el model de mitjans va dur a una reconversió del sector de la comunicació, i va fer emergir en el panorama periodístic estratègies, figures i punts de vista fins aleshores desconeguts en l'àmbit soviètic. El periodista, una figura tradicionalment respectada a Rússia pel seu

compromís social i moral —com l'escriptor, ha assumit un paper a mig camí entre l'informador i el pastor—, esdevenia un element més de la nova economia capitalista, un mercader de la informació i una eina d'alt valor polític en un entorn de gran transformació i de lluita per un nou lideratge. Aquest lideratge polític es va aconseguir, en gran part, gràcies al control sobre els mitjans de comunicació. La relació íntima entre els mitjans i les forces polítiques que lluitaven pel poder en el nou context democràtic va ser la nota dominant durant la dècada de 1990; els periodistes estaven al servei dels interessos polítics i econòmics dels seus patrons, i aquests últims proclamaven obertament que l'objectiu de la seva entrada en el sector de la comunicació obeïa a interessos polítics.

El codi d'ètica periodística de 1994

Després de l'esclat de llibertat dels anys de la *perestroika* i dels primers de la democràcia, la manca d'ètica periodística i els abusos comesos pels mitjans de comunicació —difusió de notícies falses, ingerències en la vida privada de les persones, corrupció, assassinats de periodistes, amenaces i una gran quantitat de processos legals— van provocar un descrèdit sense precedents del sector. Tenint en compte que el 1993 el país va viure una crisi que va estar a punt de fer esclatar un conflicte civil en què els mitjans de comunicació van tenir un paper rellevant, la necessitat d'un codi ètic que regulés l'activitat dels professionals del periodisme es va fer imprescindible. D'aquesta manera, el 23 de juliol de 1994, el Congrés de Periodistes de Rússia aprovava el seu codi d'ètica periodística, que és actualment vigent. Aquest codi consta de deu punts i s'hi poden observar amb absoluta transparència —com passarà posteriorment en la resta dels compromisos— quines van ser les circumstàncies del moment en què va ser aprovat i quines són les característiques particulars del periodisme rus.

Ara bé, el caos econòmic i social que vivia en aquell moment Rússia va provocar que un gran nombre de mitjans renunciés a cap tipus de restricció ètica, tot considerant que, una vegada el sector havia entrat en el lliure mercat, tot s'hi valia per tal d'aconseguir la supervivència econòmica en un entorn en què la dictadura de la ideologia havia estat substituïda per la del capital. A això s'afegia la incomprensió de les pràctiques derivades de les lleis del mercat i la concepció particular de la missió del periodista a Rússia, que implica un cert grau de parcialitat i de no-neutralitat que es correspon amb la seva perspectiva ideològica i social. Aquesta diferència pot observar-se clarament en el tercer punt del codi, on s'afirma que «el periodista, en les seves comunicacions, diferencia clarament els fets dels quals parla de les opinions, versions o suposicions, a la vegada que no està obligat a ser neutral en la seva activitat professional».

L'excepció: NTV i l'objectivitat

En aquest context de transformació del sector, hi ha un fet remarcable, com és el del naixement, el 10 d'octubre de 1993, de la companyia NTV, amb un primer programa de notícies, *Segódnia* («Avui»), emès pel canal petersburguès de la televisió estatal, que reforça la competència informativa en la televisió. NTV aposta des del primer moment per un periodisme compromès i respectuós amb els principis bàsics de l'ètica periodística. En aquest sentit, les qualitats més substancials dels programes informatius de NTV eren el seu esforç per l'objectivitat, l'explicació àmplia i completa dels esdeveniments del dia, l'observació del principi de diferenciació dels fets respecte de les opinions, la unitat estilística del programa i el treball de l'equip. NTV posava el fet per davant de tot, i tractava de canviar una tradició molt arrelada a Rússia (Tsvik, 2008: 28).

El compromís de NTV per l'objectivitat es posa de manifest en les indicacions de la direcció als seus treballadors pel que fa al posicionament polític. Els professionals de la nova cadena no podien posar-se de part de cap partit, bloc o candidat, no podien exposar les seves simpaties o antipaties, no podien fer generalitzacions ni deduccions gratuïtes, i tampoc substituir la informació per exposicions del seu punt de vista o seleccionar les imatges de tal manera que convertissin una notícia en un acte propagandístic.

La primera guerra de Txetxènia. La veritat

L'activitat de NTV en qualitat de servei d'informació va permetre de desafiar la informació oficial durant la primera guerra de Txetxènia. La política de la cadena no responia ni a la dels seus anunciantes, ni a la del Govern. En conseqüència, va rebre tot tipus d'amenaques i pressions. Però per a NTV, els fets estaven per damunt de qualsevol posició ideològica.

Quan a mitjan desembre de 1994 l'aviació russa ataca Grozni, dos grups de NTV es troben a la república. La cadena té el privilegi de ser la primera a informar-ne i és unànimement proclamada el reformador de la informació televisiva (Muràtov, 2000: 27). La televisió es converteix en la principal font d'informació sobre la guerra i *Segódnia* passa a ser l'informatiu més seguit, molt per davant del tradicional *Vrémia*. Hi va haver una polarització política que es va reflectir a la televisió, en què els missatges oficials emesos pels canals estatals eren desmentits l'endemà pels reportatges de NTV. La televisió oferia a diari als espectadors l'oportunitat d'observar els esdeveniments amb els seus propis ulls, i la guerra a la república caucàsica s'acompanyava d'una guerra informativa entre els oficialistes i els defensors de l'objectivitat. La televisió va convertir-se,

per primer cop, en un verdader opositor a les línies oficials i en un agent més en la resolució d'un conflicte armat, en un país amb escassa tradició en aquest sentit i amb un poder no acostumat a ser posat en dubte, sobretot pel que fa a la resolució de conflictes relacionats amb la seva integritat territorial.

En opinió de la crítica de televisió Irina Petróvskaia (Muràtov, 2000: 28) «s'acusa els periodistes de voler desacreditar l'exèrcit, de menystenir el seu heroisme i la seva valentia. Els periodistes arisquen la seva vida per complir amb el seu deure: parlar i mostrar la veritat. I en gran part gràcies a ells, la societat no ha caigut en el xovinisme i pateixen tant pels fills dels seus com pels dels altres en aquesta carnisseria sagnant. I, potser per primer cop, no divideixen les víctimes en "nostres" i "no nostres".» Mentre que NTV s'esforçava per mostrar una visió objectiva del conflicte, el Pervi Kanal —successor del primer canal de la televisió central soviètica— mantenia la tradició d'opacitat heretada de l'època soviètica i mostrava una imatge tendenciosa d'ocultació i silenciament de les notícies negatives i centrada en els *fets positius*.

La lluita per la llibertat

En definitiva, la televisió estatal continuava mantenint l'herència de l'època soviètica, s'ocultava la realitat als espectadors amb una tendenciositat indissimulada, s'apel·lava al patriotisme i a l'heroïcitat i es criminalitzava qualsevol opinió o acte que anés en contra de la línia i la versió oficials. Al programa de notícies setmanal d'ORT (Pervi Kanal), *Dni*, es feien crides a portar la guerra fins al final; els generals —que sofrien una derrota darrere l'altra— apareixien en els programes com a nobles salvadors de la pàtria i els qui protestaven contra aquella carnisseria apareixien com a derrotistes malintencionats. *Dni* era a les antípodes d'*Itogi*, el noticiari de NTV. Si a ORT els militars russos són els herois de la pàtria i els txetxens una banda d'assassins, a NTV els txetxens són nobles defensors de la seva terra i els soldats russos homes morts de gana i fred, paralitzats per la por. Es crea en l'audiència un escenari desconcertant, es perd la sensació de certesa, que se substitueix per la confusió i la lluita per l'opinió pública (Muràtov, 2000: 27). La batalla televisiva va demostrar no només la lluita dels txetxens per la independència, sinó també la lluita dels mitjans de comunicació per la seva pròpia llibertat.

El final de l'objectivitat de NTV. Veracitat i objectivitat

Tanmateix, la feblesa de la independència dels mitjans de comunicació a la nova Rússia es va fer palesa durant la campanya electoral de 1996. Davant una victòria del Partit Comunista més que probable, tots els programes informatius

que havien obtingut la confiança dels telespectadors van endegar una política conjunta de suport al president Ieltsin. Evidentment, això no va suposar cap inconvenient per als dos canals afins al Govern rus, ORT i RTR (el segon canal estatal rus). Tanmateix, NTV, l'anomenada televisió independent i objectiva, no en va quedar al marge. Els mitjans tornaven a la seva tasca propagandística només cinc anys després de la desaparició del règim soviètic, en aquest cas per impedir el retorn del Partit Comunista a la direcció de Rússia. El pluralisme i la independència van deixar pas de nou al monòleg polític. Els dos gegants dels mitjans de comunicació, Vladímir Gusinski (Media-Most i NTV) i Borís Bere-zovski (ORT i TV-6), van transformar les seves plataformes en mecanismes de suport al règim i ells mateixos es van promocionar en llocs importants de les institucions estatals, contravenint qualsevol principi ètic i, en particular, el punt 6 del codi ètic, en què s'expressa clarament la incompatibilitat de la professió amb l'exercici de funcions als òrgans de direcció de l'estat, dels poders legislatiu o judicial, així com a la direcció de partits polítics i d'altres organitzacions de caire polític. Un exemple d'aquest menyspreu a les normes va ser Ígor Malàixenko, el director de NTV, que va acceptar el càrrec de conseller de mitjans de comunicació de l'equip electoral de Ieltsin, sense deixar el seu lloc a la cadena (Muràtov, 2000: 75).

Tot i la caiguda del règim soviètic, la reestructuració de la televisió estatal, la conversió del primer canal en una societat anònima amb vocació de servei públic, la irrupció de les televisions privades amb vocació d'objectivitat, la independència del sector dels pressupostos estatals i molts altres factors que havien transformat el panorama comunicatiu des de principi de la dècada de 1990, a pesar de tot això, tots els mitjans es van posar d'acord per construir una única veritat. Després de la reelecció de Borís Ieltsin, els qui li van donar suport van rebre les corresponents compensacions, com ho demostra el decret del 10 d'octubre de 1996 en què, per una quantitat ridícula, NTV rep, en exclusiva, la llicència d'utilització del quart canal federal. La resta dels oligarques, evidentment, també reben les gratificacions estatals en forma de càrrecs polítics. Tal com ha succeït posteriorment, els beneficis aconseguits pel suport al règim (democràtic) passaven per sobre de qualsevol comportament ètic.

Les campanyes de 1999 i 2000. Les guerres informatives i els kompromat

La campanya mediàtica de 1996 a favor de Ieltsin havia demostrat l'enorme poder d'influència de la televisió en l'opinió pública russa. Per aquest motiu, els anys següents es caracteritzen per una lluita per aconseguir posicions en aquest mercat. Com destaca Katxkàeva, «els banquers i els homes de negoci, que s'havien unit l'any 1996 per donar suport a Ieltsin i evitar una tornada al poder

dels comunistes que els hagués significat la pèrdua de tots els seus privilegis, ara lluitaven per quedar-se amb les restes per privatitzar i, d'aquesta manera, aconseguir influència política. Això va portar a una guerra informativa monstruosa»⁴ (Zassurski, 2005: 37). Però, a diferència del que havia succeït en les eleccions presidencials de 1996, els anys 1999 i 2000 els canals de televisió no van donar suport unànime a un únic partit o candidat, sinó que, defensant els propis interessos econòmics i polítics, es van decantar per diferents opcions. Els dos fronts principals van ser ORT i RTR —els canals estatals, progovernamentals, que donaven suport a l'Administració del Govern—, i TVTS i NTV —que donaven suport a altres candidats.

A pesar que en aquestes eleccions la comissió electoral va prendre decisions que havien d'assegurar unes eleccions netes i respectuoses, i va organitzar taules rodones diàries i conferències de premsa en què es va fer comuna la figura del moderador (Muràtov, 2000: 78), de seguida s'obre un front entre els dos blocs polítics principals, Edinstvo (La Unitat), progovernamental, i Otétxestvo - Vsia Rossia (La Pàtria és tot Rússia), de l'alcalde de Moscou, Iuri Lujkov, i l'antic ministre d'Afers Exteriors, Evgueni Primàkov. Ambdós partits van convertir la televisió en el camp de batalla polític, en què cap de les normes imposades per la comissió electoral es respectava i de nou es posava de manifest la necessitat d'un codi ètic específic per als professionals de la televisió que fos respectat per tothom. Per a Muràtov (2000: 78), «el menyspreu a qualsevol tipus de reglamentació fa temps que s'ha convertit en una tradició al nostre país». Mesos abans de les eleccions es fan intents d'establir unes normes entre els professionals de la televisió, pactes de no-agressió i d'objectivitat, de protecció de la vida privada dels polítics i d'igualtat en el tractament i en l'accés als mitjans dels diferents candidats. El document, signat el 1998 per les principals companyies de televisió i ràdio del país, inclosa la VGTRK estatal, estava dividit en tres grans apartats: sobre l'autenticitat de la informació; la defensa dels drets i els interessos dels ciutadans i les organitzacions, de la salut pública i la moral, i finalment, el respecte a la llengua russa. La pràctica, però, va demostrar que només havia estat paper mullat. I van ser precisament els canals de propietat estatal els qui primer van transgredir aquestes normes.

L'estiu de 1999 ORT va endegar el seu atac contra NTV i va fer públic que el canal era a punt de fer fallida. Evidentment, NTV va respondre a l'escomesa. Comença, aleshores, una cruenta batalla entre ambdós canals, precedent de la batalla electoral que es lliuraria *a posteriori*. Els periodistes se sentien alliberats de la responsabilitat d'explicar la veritat, estaven al servei dels oligarques i feien anar qualsevol mitjà per aconseguir els seus objectius (la seva afiliació responia al canal per al qual treballaven, i es podien donar casos de periodistes que passaven d'un canal a l'altre i canviaven l'orientació de les seves armes per

atacar l'extrem oposat) (Muràtov, 2000: 81). Els mitjans, que havien estat al servei de la ideologia durant l'etapa soviètica i que durant els primers anys de la dècada de 1990 ho havien fet al de la informació, a final de la mateixa dècada s'havien convertit en instruments de manipulació.⁵ Es van transgredir totes les normes ètiques i mai en la història de Rússia els professionals de la premsa s'havien clavat tants ganivets a l'esquena com aleshores (Muràtov, 2000: 87).

En un context dominat per les mentides, les acusacions, les campanyes de descrèdit, la compra dels mitjans de comunicació amb finalitats polítiques i la pèrdua definitiva de l'objectivitat, no només per aquells que mai no l'havien considerada, sinó també pels que, com en el cas de NTV, n'havien fet la seva professió i el *leitmotiv* de la seva existència, s'introdueix en el lèxic rus el mot *kompromat*, materials comprometedors que publiquen i emeten els canals de televisió —gravats amb càmera oculta— amb la intenció d'abatre els oponents polítics. Els *kompromat* són seguits per milions d'espectadors i la seva eficàcia queda ràpidament demostrada: són la causa directa del cessament d'un bon nombre d'alts càrrecs del Govern, així com de gratificacions en forma de càrrecs polítics.

En una cultura en què l'ordre i l'autoritat són més apreciats que la llibertat i la democràcia, apareixen veus que posen en dubte els beneficis del model televisiu posterior a la desfeta del règim soviètic. Muràtov ho expressa clarament (2000: 89): «Ningú no discuteix que la llibertat d'expressió a Rússia, fins i tot amb l'aspecte que té actualment, és, segurament, la principal conquesta de la *perestroika*. Però tampoc no es discuteix que el nivell moral i democràtic de la televisió [...] ha assolit els registres més baixos [...] i dia rere dia demostra que en aquesta direcció no té aturador.» I acaba conclouent que «com més llibertat d'expressió, menys moral» i «la moral sempre ha estat no lliure».

El final de la televisió dels oligarques

A partir d'hàbils estratègies administratives i econòmiques, l'Estat va saber privar de la influència en els mitjans els magnats Borís Berezovski⁶ i Vladímir Gusinski (Íltxenko, 2008: 18). Així acabava, en teoria, la cursa dels oligarques pel control dels mitjans de comunicació. Si el 1996 van saber apostar per qui acabaria sent el guanyador de les eleccions, el 2000 van errar el tret (sobretot en el cas de Gusinski, que va apostar per donar suport a l'alcalde de Moscou, Iuri Lujkov). Aquest va ser el final del model televisiu de la dècada de 1990. A partir d'aquest moment la televisió, de la mateixa manera que en l'època soviètica, es va transformar en l'altaveu del Govern. Per a Iúrovski (Kuznetsov, 2005: 89), «el començament del nou segle va portar a una nova tendència en les relacions entre el poder i la televisió. Si fins aleshores s'havia activat un procés de desestatalització, ara tot anava en sentit contrari. El Govern de Vladímir Pu-

tin sent el perill d'haver deixat de banda el canal més influent. Acaba l'era de Berezovski i el primer canal torna al control de l'Estat. I també NTV passa a ser controlat per l'Estat a través d'un dels seus principals accionistes, Gazprom».

Anna Katxkàeva situa el final del model televisiu de la dècada de 1990 precisament en el moment en què Gazprom compra NTV i Gusinski desapareix del sector dels mitjans de comunicació (Zassurski, 2005: 41): «Podem considerar el canvi de propietaris de NTV la primavera de 2001 com el final definitiu de la dècada revolucionària i explosiva de desenvolupament de la indústria de la televisió a Rússia». En conseqüència, la primavera de 2001 els dos grans magnats dels mitjans de comunicació que havien dominat el panorama mediàtic durant la dècada dels noranta havien desaparegut de l'escena. La sortida de Gusinski de NTV i la transformació posterior de la cadena va fer que ja no es pogués parlar d'oposició i de llibertat d'expressió. El model de televisió anàrquic, l'agressivitat entre els diferents blocs polítics expressada a través de la televisió, el descontrol informatiu i la parcialitat havien arribat a la seva fi. L'Estat torna a tenir el control ideològic i els mitjans estableixen una relació de connivència amb el poder que es caracteritza per l'absència de crítica i l'esperit constructiu.

L'ètica periodística a la Rússia de Putin. La llibertat i l'autocensura

La primera dècada del segle XXI comença amb el clar objectiu del nou president, Vladímir Putin, de posar ordre en l'espai informatiu rus. En són una clara mostra la reorganització de la VGTRK, la companyia que gestiona els actius estatals en el sector de la comunicació, amb la qual l'Estat es reposiciona en el sector mediàtic, i les accions empreses contra els dos magnats anteriorment citats. El paper del periodista continua sent objectiu de debat. La societat russa havia passat d'un extrem a l'altre en una dècada, i des dels sectors socials i acadèmics es reclamava una ordenació de la tasca periodística. Un dels trets que caracteritzen la televisió en l'època de Putin és el retorn no de la censura, prohibida a la Constitució, sinó a l'autocensura, que ja en temps soviètics era la primera i més invisible forma de repressió de la llibertat d'opinió. Com observa Katxkàeva (Zassurski, 2005: 42), «l'època de Putin i la seva relació amb la premsa queda expressada amb la següent frase del president: “La premsa ha de saber quin és el seu lloc”.»

Nord-Ost, la tragèdia en directe. La responsabilitat

Precisament el lloc que havia d'ocupar la premsa va passar a primer pla l'octubre de 2002. En plena campanya militar a Txetxènia, es produeix un dels fets que quedaran gravats per sempre a la memòria dels russos —que el qualifica-

ran com el *seu* 11-S—, i en què la televisió tindrà un paper determinant. Entre el 23 i el 26 d'octubre de 2002, un grup de terroristes txetxens segresta el teatre moscovita de Dubrovka, mentre s'hi representava el musical *Nord-Ost*. De seguida, les televisions comencen a emetre en directe, de manera ininterrompuda, des dels voltants del teatre. El comportament dels periodistes televisius durant aquests quatre dies va palesar la necessitat d'una reforma legislativa i de garantir el respecte a un codi ètic. L'actuació dels professionals de la televisió russa va posar en perill la vida de ciutadans i, a més, va oferir informació de gran valor als mateixos terroristes. En una lluita ferotge per l'audiència, en un país amb una escassa cultura en la cobertura d'aquest tipus d'esdeveniments —que la maquinària soviètica s'encarregava de silenciar—, els periodistes van esmerçar tots els seus esforços en obtenir exclusives, sense prendre consciència de la gravetat de la situació i, en la majoria dels casos, transgredint la llei antiterrorista que afectava els mitjans de comunicació.

Un dia després del segrest, l'Estat va decidir intercedir i clausurar el canal Moskóvia i, temporalment, la web d'Ekho Moskví per publicar entrevistes amb els terroristes. La nit del 25 al 26 d'octubre es produeix l'assalt al teatre, retransmès en exclusiva, i amb un gran luxe de detalls, per NTV. Posteriorment, van connectar la resta dels canals. En tres dies, els mitjans de comunicació i la televisió en particular havien passat tota una època. Mai fins aleshores els professionals de la televisió no havien estat participants directes en un esdeveniment, i tampoc mai un acte terrorista no havia succeït en directe davant dels ulls de milions d'espectadors. La televisió va aprendre com havia o, millor, com no havia de comportar-se en situacions d'emergència (Íltxenko, 2008: 128).

Si recordem els quatre principis fonamentals de l'ètica periodística (Alsius, 1999: 30), podem concloure que, tot i el gran respecte a la veritat, la llibertat i la independència dels mitjans, els periodistes que van informar del segrest del teatre moscovita van transgredir de manera inacceptable el principi de responsabilitat i van passar per alt qualsevol implicació amb la seguretat de l'Estat i dels ciutadans. Una de les primeres conseqüències del comportament dels periodistes russos durant el segrest de *Nord-Ost* van ser les propostes d'esmenes a determinades lleis que afectaven els mitjans i la política antiterrorista. Els canvis van ser aprovats per la Duma i el Consell de la Federació, però no van ser ratificats pel president Putin, que preferia l'elaboració d'una nova llei de mitjans. Finalment, com a pal·liatiu temporal per a la resolució de les col·lisions ètiques, morals i legals que acompanyen les situacions relacionades amb atacs terroristes, va ser aprovada una carta dels periodistes que, tanmateix, no van signar una gran majoria dels directius dels mitjans i que tampoc no té cap valor jurídic (Íltxenko, 2008: 137). El conveni, aprovat el 8 d'abril de 2003, incloïa les normes bàsiques de comportament dels mitjans de comunicació en els casos

d'atacs terroristes i d'operacions antiterroristes, i en la seva redacció es feien paleses quines havien estat les transgressions a les normes professionals durant el segrest. Així, el conveni exigia als periodistes no publicar informació sensible sense el consentiment de l'Estat Major, no oferir entrevistes amb els terroristes ni detalls sobre les accions antiterroristes i no autoatribuir-se el paper d'intermediari.

La televisió post-Nord-Ost. La reburocratització de la informació

Les campanyes de les eleccions parlamentàries i presidencials de 2003 i 2004 tornen a demostrar el posicionament incondicional a favor de la línia presidencial dels canals estatals. Els buròcrates es converteixen en la nova elit i ensenyen el país la necessitat d'intervenir en el procés informatiu, basant-se en la desconfiança amb els mitjans comercials i deslleials. En aquest sentit, l'única opció de supervivència d'un canal de televisió és la seva renúncia a qualsevol oposició política i la gran majoria es dediquen a oferir una programació basada en l'entreteniment que els asseuri la no ingerència de l'Estat.

Televisió i ètica periodística. Els principis del neoconservadorisme com a garantia ètica

Un dels teòrics russos que més ha insistit en la necessitat d'un codi ètic dels professionals de la televisió és Vilen Egórov. Egórov és crític amb el baix nivell de preparació dels professionals de la televisió i la ràdio postsoviètiques —de la mateixa manera que s'argumentava durant les dècades de 1950 i 1960, però per altres motius—, a causa, sobretot, de les exigències del model televisiu basat en la publicitat, a diferència de l'època soviètica en què la formació era un dels principals suports del sistema totalitari (Egórov *et al.*, 2002: 3). Egórov proposa un sistema de formació superior dels professionals de la televisió que segueixi els principis del neoconservadorisme, és a dir, que conjugui les tradicions professionals i historicoculturals amb les innovacions actuals.

Per tal de dur a terme la política de professionalització, Egórov estableix una sèrie de punts, entre els quals destaquen: *a)* el reforçament de la base legal de regulació del sector; *b)* el reforçament dels mitjans de comunicació estatals, capaçs d'actuar en interès del ciutadà, la societat i una federació única, ser exemple de la preservació dels valors espirituals i superar la tirania de les fonts d'informació occidentals; *c)* la creació d'un sistema de formació de professionals, i *d)* l'atorgament de llicències després d'anàlisis rigoroses. Egórov (2002: 3) creu que, a part de tot això, l'educació professional dels treballadors de la televisió ha de ser impregnada d'un gran sentit de la moralitat. Juntament amb la profes-

sionalització, és necessària una reforma de les lleis que afecten els mitjans de comunicació de massa per adaptar-los a la nova realitat.

Conclusions

La dissolució de la Unió Soviètica i l'entrada dels mitjans de comunicació en l'economia de mercat, en un context de ferotge lluita política i econòmica, va dur a un gran nombre de professionals del periodisme a Rússia a deixar en un segon terme el compliment dels principis ètics bàsics. Aquest fet, juntament amb l'exigència d'assolir el major nombre de telespectadors possible, va conduir a situacions que van posar en perill la seguretat nacional i la dels ciutadans de la Federació de Rússia. L'entrada en l'economia de mercat, l'absència de suport estatal, la dependència de la publicitat i de les audiències, la manca de normes i valors socials després de la caiguda de la ideologia comunista, la conversió de la televisió en una plataforma de promoció política i, sobretot, la manca d'escrúpols de molts periodistes, polítics i homes de negoci, que van convertir el sector en un escenari de lluita acarnissada amb un gran nombre de víctimes humanes, van desplaçar el rigor i el comportament ètic a una posició secundària. Tot i disposar d'un codi ètic, aprovat el 1994, després de les turbulències polítiques posteriors a l'ensorrament de l'URSS, els periodistes, gairebé sense excepció, van faltar greument al compliment dels principis bàsics de l'ètica periodística i van deixar sense valor la majoria dels acords a què havien arribat, tot mostrant les deficiències de la nova estructura dels mitjans de comunicació. Si l'època soviètica es va caracteritzar per una rigidesa estricta, la primera etapa postsoviètica va oferir un escenari dantesco i va dur molts professionals del país a enyorar èpoques pretèrites.

És a partir de l'arribada al poder de Putin que l'Estat, amb pràctiques intervencionistes —justificades, en part, pel comportament dels periodistes en casos com el segrest de *Nord-Ost*, però motivades pel desig d'exercir un control hegemònic sobre els mitjans—, intenta posar ordre en el sector i reposicionar-s'hi. Però tot i les pressions governamentals i les reivindicacions constants —i la redacció i aprovació de documents que aposten per una conducta ètica—, en l'actualitat, a Rússia no existeixen ni normes ni codis ètics amb valor jurídic, acceptats i respectats per tots els professionals del periodisme, que regulin el comportament dels periodistes russos, com tampoc no sembla clar el compromís social i polític en aquest sentit, a part de la sentència putiniana que afirma que «la premsa ha de saber quin és el seu lloc». Però entre l'època turbulenta de principi de la dècada de 1990 i el retorn a un estil soviètic de control de la informació dels anys 2000, els periodistes russos no han sabut trobar el veritable lloc que els correspon, i molts dels qui ho han intentat han acabat trobant-ne un de funest.

Bibliografia

- ALSÍUS, Salvador. *Codis ètics del periodisme televisiu*. Barcelona: Pòrtic, 1999.
- Carta de les companyies de televisió i ràdio de Rússia* [en línia]. <<http://www.unesco.ru/files/cd/ci-acts/texts/319.htm>> [Traducció al català a <<http://eyesonice.wordpress.com/2009/05/26/carta-tv-i-radio-1998/>>]
- Carta de les empreses de televisió «Contra la violència i la crueltat»*, signada el 8 de juny de 2005 a la Duma estatal [en línia]. <<http://www.unesco.ru/files/cd/ci-acts/texts/318.htm>> [Traducció al català a <<http://eyesonice.wordpress.com/2009/06/02/carta-contra-violencia-2005/>>]
- Carta moscovita dels periodistes* (Rússia), 4 de febrer de 1994 (Moscou) [en línia]. <<http://www.unesco.ru/files/cd/ci-acts/texts/277.htm>> [Traducció al català a <<http://eyesonice.wordpress.com/2009/06/02/carta-moscovita-1994/>>]
- Codi d'ètica professional del periodista (URSS)*, aprovat en el Primer Congrés Confederal de Periodistes de l'URSS del 24 d'abril de 1991 [en línia]. <<http://www.unesco.ru/files/cd/ci-acts/texts/283.htm>> [Traducció al català a <<http://eyesonice.wordpress.com/2009/06/01/codi-etic-urss-1991/>>]
- Codi d'ètica professional del periodista rus*, aprovat pel Congrés de Periodistes de Rússia el 23 de juliol de 1994 (Moscou) [en línia]. <<http://www.ruj.ru/about/codex.htm>> [Traducció al català a <<http://eyesonice.wordpress.com/2009/05/18/codi-etic-rus-1994/>>]
- Conveni antiterrorista (normes de comportament dels mass media en els casos d'actes terroristes i d'operacions contra el terrorisme)*, aprovat pel Comitè Industrial dels Mass Media el 8 d'abril de 2003 [en línia]. <<http://www.unesco.ru/files/cd/ci-acts/texts/279.htm>> [Traducció al català a <<http://eyesonice.wordpress.com/2009/06/01/conveni-antiterrorista-2003/>>]
- EGÓROV, V. V. *Televídenie: Stranitsi istorii* («La televisió: Pàgines de la història»). Moscou: Aspekt Press, 2004.
- EGÓROV, Vilen *et al.* *Políttxeskaia i professionalnaia kultura jurnalista na TV-ekrane* («La cultura política i professional del periodista a la pantalla de TV»). Moscou: Institut povixénia kvalifikatsii rabótnikov televídenia i radioveixània, 2002.
- GIFREU, Josep. *Estructura general de la comunicació pública*. Barcelona: Pòrtic, 1996. (Pòrtic Mèdia; 3)
- ÍLTXENKO, S. N. *Otétxestvennoe televixànie postsovétskogo perioda: istória, problemi, perspektivi* («La televisió nacional del període postsoviètic: Història, problemes i perspectives»). Sant Petersburg: Universitat Estatal de Sant Petersburg, 2008.
- JÍRKOV, G. V. *Istória tsenzuri v Rossii XIX-XX vv* («La història de la censura als segles XIX i XX»). Moscou: Aspekt Press, 2001.
- KUZNETSOV, G. V. *Sem professionalnikh granei jurnalista TV* («Set límits professionals del periodista televisiu»). Moscou: Universitat de Moscou, 2001.
- *Tak rabótaiut jurnalisti TV* («Així treballen els periodistes de la TV»). Moscou: Universitat de Moscou, 2004.

- KUZNETSOV, G.; TSVIK, V.; IÚROVSKI, A. *Televiziónaia jurnalistika* («Periodisme televisiu»). Moscou: Universitat de Moscou, 2005.
- LETUNÓVSKI, V. P. *Televizionni jurnalist v priamom efire* («El periodista televisiu en el directe»). Sant Petersburg: Universitat Estatal de Sant Petersburg, 2004.
- MURÀTOV, S. A. *TV—Evolútsia neterpímosti* («TV, l'evolució de la intolerància»). Moscou: Aspekt Press, 2000.
- POCH-DE-FELIU, Rafael. *La gran transició: Rússia, 1985-2002*. Barcelona: Crítica, 2003.
- SAPPAK, Vladímir. *Televídenie i mi* («La televisió i nosaltres»). Moscou: Aspekt Press, 2007.
- SCHILLINGER, Elisabeth (1996). *Problemi i perspektivi razvitia jurnalistkoi etiki v Rossii* («Problemes i perspectives de desenvolupament de l'ètica periodística a Rússia») [en línia]. Moscou. <<http://www.medialaw.ru/selfreg/5/08.htm>>
- SINEOK, Angelika (2005). «Etitxeskie kodeksi rossiiskikh SMI: deklaratsia i realnost» («Els codis ètics dels mass media russos: declaracions i realitat») [en línia]. *Zhurnalistika i pravo*, núm. 54. <<http://www.medialaw.ru/publications/books/self1/03.html>>
- TSVIK, V. L. *Televizionnaia Slújba Nóvostei* («Servei de notícies de televisió»). Moscou: Unity, 2008.
- VARTÀNOV, Anri. *Aktuàlnie problemi televizionnogo tvórtxestva* («Els problemes actuals de la creació televisiva»). Moscou: Vísxaia Xkola, 2003.
- ZASSURSKI, Ivan *et al.* *Teleradioefin: Istória i sovreménnost* («Teleradiodifusió: Història i actualitat»). Moscou: Aspekt Press, 2005.

Notes

(1) Aquest article ha estat publicat amb el suport del Comissionat per a Universitats i Recerca, del Departament d'Innovació, Universitats i Empresa de la Generalitat de Catalunya, i del Fons Social Europeu.

(2) Procés de reestructuració dels sistemes polític i econòmic soviètics emprès per Mikhaïl Gorbaxov, secretari general del PCUS entre 1985 i 1989, i president de l'URSS entre 1989 i 1991.

(3) Política de transparència de l'activitat de l'Estat i de llibertat informativa empresa pel mateix Gorbaxov.

(4) Aquesta lluita va adquirir unes dimensions tan desproporcionades en antena, que fins i tot va exigir la intermediació del president Ieltsin, que va reunir els principals homes de negocis de Rússia per demanar-los que deixessin de mostrar-se els draps bruts per antena (Zassurski, 2005: 39).

(5) Ni tan sols els dirigents dels canals amagaven el fet que les informacions que oferien estaven manipulades, i es justificaven, com en el cas de Konstantin Ernst, director general d'ORT, quan declarava la impossibilitat de ser objectiu o afirmava que el canal no era el responsable de les opinions dels seus presentadors.

(6) Les accions de Berezovski van ser comprades per Roman A. Abramóvitx a començament de l'any 2001 a un preu tres vegades inferior al real, i el hòlding mediàtic de Gusinski va passar a mans de Gazprom el mes de març del mateix any, fet que va provocar una protesta enèrgica en el sector dels periodistes professionals i un creixement de les crítiques radicals al comportament del Govern.

Dades de l'autor

Frederic Guerrero-Solé (1972) és professor i investigador de comunicació a la Universitat Pompeu Fabra. Doctorand en comunicació pública i membre del grup de recerca consolidat UNICA, actualment escriu una tesi sobre la construcció mediàtica de la identitat a la Rússia postsoviètica, en particular a través de la commemoració mediàtica de la victòria. És traductor del rus i de l'ucraïnès.